

Michał Tomczak

Nauczyciel a przestrzeń – mapa nauczycielskich miejsc znaczących¹

Abstrakt: Głównym problemem podejmowanym w tekście, jest próba badania pracy nauczycieli w dość nietypowym ujęciu, a mianowicie w relacji do świata materialnego, czyli określenie przestrzeni i miejsc istotnych dla nauczycieli w kontekście ich pracy i rozwoju zawodowego. Kluczowymi są kategorie przestrzeni oraz miejsca (zarówno w obszarze szkoły, jak i poza nią) będące punktem odniesienia w pracy dydaktycznej i wychowawczej. Materiał empiryczny pozyskano metodą jakościową, w oparciu o technikę narracyjnego wywiadu biograficznego. W rezultacie podjętych czynności badawczych powstała mapa „nauczycielskich miejsc znaczących”, stanowiących kontekst a zarazem i jedno ze źródeł specyfiki zawodu nauczyciela.

Słowa kluczowe: Nauczyciel, miejsce, przestrzeń, znaczenie, narracyjny wywiad biograficzny

Summary: The main problem of this article is a try to explore teacher's work in a non-standard way, namely - in relation towards the material world, that means – defining spaces and places essential for work and professional progress of the te-

¹ Badania, których wyniki przedstawiono w poniższym tekście, stanowią fragment szerszego projektu badawczego zrealizowanego na potrzeby rozprawy doktorskiej autora artykułu, napisanej pod kierunkiem prof. dr hab. Tomasza Szkuclarka.

achers. The key categories concern the space and the place (both inside and outside school territory) and they are the points of reference in didactic and educational work. Empirical part is based on data gained by qualitative research, concretely by biographical narrative inquiry. As a result of research, arose map of “significant teacher’s places”, that are a context and one of the roots of specific character of teacher’s occupation in the same time.

Key words: Teacher, place, space, significance, biographical narrative inquiry

Odwołując się do słów M. Mendel (M. Mendel, 2006, s. 263): „społeczne konstruowanie wiedzy o rzeczywistości poprzez nieustanną konfrontację, negocjowanie i wspólne utrzymywanie jej obrazu dotyczy i obejmuje geograficznie rozumiane miejsca, terytoria ludzkiego działania. To, co wiemy o miejscu naszej aktywności, jest tworem społecznym, układem dynamicznym, współtworzącym zarówno samo miejsce, jak szerzej rozumianą rzeczywistość, jednostkową i społeczną tożsamość”.

1. Człowiek i przestrzeń

Przestrzeń pojmowana w sposób ogólny, jest przede wszystkim „abstrakcyjną ideą, własnością materii, środowiskiem naturalnym, wykształconym w określony sposób w toku ewolucji, jest wreszcie tworem ludzkim, antropogenicznym, kulturowym i społecznym, a więc wytworzonym przez jednostki, grupy i zbiorowości ludzkie” (B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, 2002, s. 301). Cytując za A. Wallisem (A. Wallis, 1990, s. 19–26), „przestrzeń społeczną danej zbiorowości stanowi użytkowany i kształtowany przez nią obszar, z którym wiąże ona system wiedzy, wyobrażeń, wartości i reguł zachowania, dzięki którym identyfikuje się najpełniej z tym właśnie obszarem”. Przestrzeń nie jest dla przebywających w jej obrębie ludzi obojętna, niesie ze sobą wiele znaczeń, a często kryje się za nią nawet spory ładunek emocjonalny. Jest to możliwe, jako rezultat funkcjonowania złożonej sfery semiotycznej przestrzeni, czyli jej znaczenia dla postrzegającego podmiotu i treści, którą przestrzeń komunikuje zarówno w sferze dosłownej, denotatywnej, jak i przenośnej, konotatywnej (B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, 2002, s. 323). Człowieka cechuje umiejętność percepcji, czyli postrzegania otaczającego go środowiska. Ta funkcja psychiczna jednostki pozwala na odzwierciedlenie zewnętrznych przedmiotów oraz zjawisk oddziałujących na organy zmysłowe. W rezultacie percepcji powstaje uogólnione odbicie postrzeganego w sposób wybiórczy obiektu oraz jego cech i właściwości. Nieodzowną cechą człowieka

w procesie percepcji otoczenia, jest równoczesna jego waloryzacja i ocena. Tak więc przestrzeń, również przestrzeń szkoły, podlega ciągłej percepcji i wartościowaniu (por. Y.-F.Tuan, 1987). Należy jednakże mieć świadomość, iż „przedmiotem postrzegania jest zawsze określona rzeczywistość; dostarcza ona różnego rodzaju informacji, które są filtrowane przez czynniki kulturowe i psychologiczne, warunkujące daną postrzegającą jednostkę. W rezultacie, przedmiotem oceny i waloryzacji jest nie tyle sama rzeczywistość, ile jej obraz w świadomości człowieka” (B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, 2002, s. 323). Cytując słowa Yi-Fu Tuana Y.-F.Tuan, 1987, s. 13–16), „zamknięta i uczłowieczona przestrzeń staje się miejscem. (...) W porównaniu z przestrzenią, miejsce jest spokojnym centrum ustalonych wartości”.

2. Człowiek i miejsce

Kategoria miejsca jest we współczesnej humanistyce i w naukach społecznych wykorzystywana szerzej niż tylko w rozumieniu dosłownym, a mianowicie nie tylko jako pojęcie, ale również jako metafora (T. Szkudlarek, 2006, s. 191)². M. Mendel (M. Mendel, 2006, s. 21) stwierdza: „Miejsce zawsze jest znaczące. ‘Wszystko’ ma bowiem miejsce. Gdzieś toczą się wydarzenia, gdzieś układają się sensy, za których pośrednictwem pojmujemy rzeczywistość, a w niej siebie, z mniej lub bardziej klarownym, lecz zawsze obecnym poczuciem związku z miejscem”. W obecnych warunkach kulturowych następuje wzrost roli miejsca, jako najbliższej człowiekowi sfery prywatnej i publicznej M. Mendel, 2006, s. 34). Z. Melosik i T. Szkudlarek (Z. Melosik, T. Szkudlarek, 1998, s. 44) piszą, że „Przeżywamy niebывały renesans miejsc: lokalności, małych ojczyzn, etnicznych korzeni, okolic i krajobrazów”. A. Męczkowska (A. Męczkowska, 2006, s. 39) również wskazuje, że miejsce jako przestrzeń doświadczania świata, jest przestrzenią istotną w kontekście procesów konstruowania tożsamości, a tożsamość człowieka jest nie tyle wytwarzana w określonych miejscach, co raczej w relacji do tych miejsc. Autorka ta (A. Męczkowska, 2006, s. 40), jako atrybut kondycji „człowieka postmoderny” wskazuje względną swobodę wyboru miejsca źródłowego dla konstytucji jego tożsamości. T. Szkudlarek (T. Szkudlarek, 1997, s. 152) podkreśla, że „w zalewie szczegółów, związanych z wszelkimi możliwymi miejscami na świecie zaczyna nas obchodzić coraz częściej właściwie tylko

² Ponadto, T. Szkudlarek, wskazuje na publikacje G. Deleuze’a i F. Guattariego, oparte między innymi o koncepcje J. Lacana, określając je istotnym momentem w przeobrażeniach kategorii miejsca w naukach społecznych.

szczegół miejsca własnego. To redukcja mozaiki do elementu, holograficzna koncentracja świata do jednego punktu na mapie.” Autor ten (Z. Melosik, T. Szkudlarek, 1998) wspomina również o „renesansie lokalności” jako reakcji na wzrastającą niepewności społecznego świata oraz związanymi z nim nadziejami na rekonstrukcję tożsamości wyczerpanej konfliktami w sferze dotychczasowych, szerszych identyfikacji. Co więcej, I. Sagan (I. Sagan, 1995) również wskazuje na wzrost znaczenia specyfiki miejsca i fragmentaryzację przestrzeni do poziomu środowisk lokalnych, która paradoksalnie rekompensuje malejące znaczenie przestrzeni przejawiające się w jej homogenizacji w obliczu kapitału.

Należy pamiętać, że o charakterze danego miejsca nie decydują wyłącznie jego obiektywne cechy fizyczne, lecz także indywidualny i emocjonalny stosunek osób, które w jego obszarze przebywały, przebywają lub posiadają jakąkolwiek wiedzę na jego temat. Przestrzeń jest przestrzenią czyjąś i należąca (niekoniecznie w sensie formalno-prawnym) do konkretnej grupy osób, poprzez intencjonalne istnienie w ich świadomości (J. Załęcki, 2003, s. 87). W taki właśnie sposób, w wyniku sumy osobistych odczuć i doświadczeń ludzi, wyodrębnia się przestrzeń „znacząca”, niezwykle bogata w warstwie semiotycznej w sferze i wartości, która nie jest dla postrzegających ją osób obojętna z uwagi na fakt ich emocjonalnego do niej nastawienia. Człowiek nadaje przestrzeni znaczenie, tak więc „każda przestrzeń może być znacząca, chociaż nie każda posiada z góry zakodowane znaczenie” (B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, 2002). Istotne w tym kontekście jest również zjawisko „zakorzenienia”, oznaczające „pewien szczególny typ relacji człowieka z terytorium na którym przebywa przez dłuższy okres czasu, obejmujący zarówno związki z określoną przestrzenią geograficzną (fizyczną), jak i innymi ludźmi i wytworami ich działalności, wartościami materialnymi i duchowymi. W oby przypadkach chodzi o związki w miarę trwałe, subiektywnie znaczące, istotne z punktu widzenia tożsamości jednostki, jej poczucia bezpieczeństwa i równowagi psychicznej. Jest zjawiskiem wielowymiarowym, w którym doświadczenia jednostkowe (osobiste) zapośredniczone przez właściwe danej kulturze systemy wartości i znaczeń prowadzą do uformowania się spójnego obrazu świata, gdzie wyraźnie wyodrębnia się to, co bliskie i znane („tu”), i to, co obce i dalekie („tam”)” (J. Wódz, 1991, s. 114–115). Mając to na uwadze, wspomnieć należy również o „przyswojeniu” przestrzeni, „czyli uznaniu jej w mniejszym lub większym stopniu za własną, oczywiście niekoniecznie w sensie prawnym, ale w znaczeniu indywidualnego lub grupowego użytkowania” (B. Jałowiecki, 1991, s. 193). Przyswojenie przestrzeni nie jest oczywiście procesem, który przebiega w taki sam sposób w przypadku wszystkich osób. Zależy ono od cech biologicznych (wieku, płci, sprawności zmysłów i narządów ruchu) oraz posiadanego kapitału kulturowego, podziału na przestrzeń publiczną

oraz prywatną, pochodzenia i statusu społecznego, wykonywanego zawodu oraz sytuacji, w której jednostka aktualnie się znajduje (B. Jałowiecki, M.S. Szczepański, 2002, s. 338–339).

3. Problematyka i metodologia badania

Cechą stanowiącą o specyfice relacjonowanych badań, jest próba rozszerzenia spektrum zainteresowań poznawczych o nowy, często pomijany dotychczas w kontekście badań nad nauczycielami aspekt, a mianowicie skoncentrowanie się na semiotycznym wymiarze przestrzeni szkoły. W związku z czym, badając nauczycieli, czynię to przez pryzmat relacji do świata materialnego, chcąc poznać przestrzenie i miejsca które są im bliskie (oraz dalekie), które towarzyszą im podczas pracy i przesądzają kim są, określając teraźniejszość oraz rozwój. Zainteresowany jestem (geograficznymi) przestrzeniami nauczycielskiej aktywności zawodowej, organizującymi (i ograniczającymi) ich codzienną praktykę, konkretnymi miejscami (przede wszystkim w obrębie przestrzeni pracy), bliskimi im, znaczącymi, z którymi związane są konkretne emocje i wydarzenia. Moim zamierzeniem było również stworzenie w ramach „geografii szkoły” swoistej „mapy” miejsc znaczących, pośród których wyodrębnić można te konkretne, istotne, którym przyporządkowane są indywidualne znaczenia i emocje (zarówno o pozytywnych jak i negatywnych konotacjach).

Łącznie przeprowadziłem dwadzieścia narracyjnych wywiadów biograficznych z nauczycielami pracującymi w gdańskich szkołach publicznych (podstawowych, gimnazjalnych oraz ponadgimnazjalnych). Wywiady oparte były na liście dyspozycji i zawierały między innymi pytania odnoszące się do prośby o wskazanie miejsc, które kojarzą się respondentom z ich pracą (szkołą, edukacją, wychowaniem, zawodem nauczyciela, profesją) oraz innymi nauczycielami (środowiskiem nauczycielskim).

4. Wyniki badań i wnioski

4.1. Konotacje przestrzeni – najważniejsze miejsca szkoły

Podjmując kwestię nauczycielskich miejsc w przestrzeni szkoły (oraz poza nią), należy mieć świadomość, iż przestrzeń może mieć różnorodne konotacje oraz w różny sposób może być waloryzowana. Poniżej przedstawiam wypowiedzi

badanych osób, stanowiące przykłady negatywnej oraz pozytywnej oceny przestrzeni szkoły.

Pracuję w bardzo starej szkole (...) Wszystkie sprzęty, wszystko to, co powinno nam pomagać w pracy, to jest albo stare albo zniszczone albo my ciągle piszemy, że chcemy żeby było nowe, a niestety w budżetówce nie ma na to pieniędzy, (...) Także, no mówię, tu otoczenie i to, co mnie otacza, jeżeli chodzi o sprzęty materialne, to akurat, no, nie zasługuje w mojej szkole na J uwagę.

Nasza szkoła jest bardzo specyficzna. Jest szkołą starą, ładną. Nie taką budowaną w latach osiemdziesiątych. I dlatego to miejsce robi swoje. W sensie estetycznym. Jest dziedziniec z trawnikami, na których tam sobie siedzą w czasie przerwy uczniowie. Aula na której wiele robiliśmy. Także to jest budynek przede wszystkim.

Poprosiłem również nauczycieli o wskazanie w przestrzeni swojej codziennej pracy konkretnych miejsc, które kojarzą im się z ich codzienną praktyką oraz z innymi nauczycielami. Miejsca, które wskazali moi rozmówcy, podzielić można przede wszystkim na te, znajdujące się w obrębie budynku szkoły oraz te poza budynkiem szkoły.

Najbardziej charakterystycznym miejscem w szkole jest oczywiście klasa szkolna, jako przestrzeń codziennej pracy nauczyciela. Rozmówcy moi akcentowali swój szczególny związek emocjonalny ze „swoją” klasą, podając jej konkretny numer, czy też określając ją jako ich „własne”, „przyjazne” miejsce w przestrzeni szkoły, o którą dbają i które swoją troską obejmują również i sami uczniowie.

Moja klasa jest przyjazna, ponieważ jest częściowo wystrojona przez uczniów, a częściowo przeze mnie przy współpracy z uczniami.

Wypowiedzi moich rozmówców nacechowane były emocjami, poczuciem przywiązania do miejsca, przestrzeni znaczącej, czyli obszaru któremu człowiek nadaje wartość, która posiada swoje konkretne, unikalne znaczenie oraz z którą daną jednostką coś łączy, a w konsekwencji w której jest „zakorzeniony”. Każdy z nas odczuwa potrzebę osvajania, udomawiania i zagospodarowywania otaczającej nas przestrzeni, również i w miejscu swojej pracy. Są właśnie w przestrzeni szkoły jeszcze inne, szczególnie istotne dla nauczycieli miejsca, niezwiązane już tak bezpośrednio z dydaktyką jak klasa szkolna. Są to ich „własne” miejsca, z którym nauczyciele są emocjonalnie związani i w których są również zakorzenieni, w jakimś sensie „zagarniając” dla siebie skromną część szkolnej przestrzeni pub-

licznej, czyniąc choćby fragment przestrzeni pracy „prywatną”. Przestrzeń prywatna jest definiowana przez A. Nalaskowskiego (A. Nalaskowski, 2002, s. 57) jako zespół „miejsc i przypisanych do niej zachowań, które ograniczane są przede wszystkim indywidualną kulturą jednostki i jej własną hierarchią wartości oraz potrzebami”, cechuje ją jawny charakter, jednocześnie będąc w jej ramach jesteśmy „sobą”, indywidualnie kreując jej formę oraz treść. Idąc jeszcze dalej, wyodrębnić można także przestrzeń intymną, mniej uprzedmiotowioną, a będącą raczej świadomością, treścią niż formą. Jest subskładową przestrzeni prywatnej, do udziału, w której dopuszczone są tylko i wyłącznie osoby, którym pozwoli na to podmiot, a w konsekwencji jej zamkniętego charakteru, naruszenie jej wiąże się z naruszeniem standardów obyczajowych i prawnych (A. Nalaskowski, 2002, s. 62–63). Taką funkcję pełnią właśnie pomieszczenia przeznaczone dla nauczycieli poszczególnych przedmiotów, określane przez nich jako „zaplecze”, „kantorek”, czy też nawet bardziej żartobliwie, jak w poniższej wypowiedzi:

„Pokój zwierzeń”, tak go tu nazywamy. Nasze zaplecze. To jest takie przyjemne miejsce, które mi się kojarzy z pracą.

Inne spośród wymienionych miejsc to: pokój nauczycielski, będący obszarem kontaktów pomiędzy nauczycielami, wymiany ich poglądów, doświadczeń i codziennych interakcji oraz miejscem, w którym zazwyczaj odbywają się istotne z punktu widzenia funkcjonowania szkoły rady pedagogiczne.

Pokój nauczycielski. To jest kontakt również z grupą ludzi, tym razem nie uczniami. To też sprzyja, rozmowa każda sprzyja rozładowaniu emocji. Rozmowy dotyczą nie tylko nauczania. Po prostu człowiek rozmawia, by zlikwidować napięcie, które zawsze jednak na lekcji powstaje. Odbywają się tam bardzo często rady pedagogiczne.

Pozostałe miejsca to: biblioteka, czytelnia, gabinet dyrektora, sekretariat, aula, korytarze, gabinet pielęgniarki, stołówka, sala gimnastyczna oraz palarnia papierosów dla nauczycieli.

4.2. Miejsca znaczące poza szkołą

Jeśli chodzi o przestrzenie poza budynkiem szkoły, to wskazywano nie tylko na miejsca leżące bezpośrednio w jej sąsiedztwie, takie jak: boisko szkolne, dziedziniec przed szkołą, trawniki i tereny zielone otaczające szkołę. Nauczycie-

le wskazywali również na miejsca geograficznie dość odległe od miejsca ich codziennej pracy, lecz zarazem istotne i bliskie, ponieważ bezpośrednio związane z ich pracą i rozwojem zawodowym, jak na przykład: Centrum Edukacji Nauczycieli, Ośrodek Kształcenia Ustawicznego Nauczycieli, czy też Uniwersytet, jako miejsce w którym organizowane są specjalistyczne warsztaty i szkolenia, w których moi rozmówcy mieli okazję uczestniczyć. Pojawiały się także wypowiedzi, w ramach których wskazywano również na Kuratorium Oświaty oraz siedziby związków zawodowych (Związku Nauczycielstwa Polskiego oraz Solidarności) oraz nawet Ministerstwo Edukacji Narodowej. W pracy nauczyciela, trudniej niż w przypadku innych zawodów dokonać rozróżnienia pomiędzy pracą a życiem pozazawodowym (czasem wolnym, życiem osobistym, prywatnym). Obie sfery są komplementarne, wzajemnie się przenikają i są ściśle ze sobą powiązane. Nauczycielem „jest się” również poza godzinami pracy, co wiąże się z przejawianiem określonych postaw w życiu codziennym, w środowisku lokalnym. Praca nauczyciela charakteryzuje się również wykonywaniem pewnych czynności z nią związanych, również poza środowiskiem pracy i poza jej godzinami. W związku z tym, z pracą kojarzą się więc nauczycielom również pomieszczenia i miejsca także ze sfery ściśle prywatnej, w ich własnych domach, czyli biurka i pokoje, w których pracują, sprawdzają sprawdziany i klasówki uczniów oraz przygotowują się do lekcji.

Miejsca, miejsca, miejsca. Więc oczywiście w moim domu, gdzie nieustannie pracuję w różnych miejscach, czyli jest to moje biurko w domu, jest to moje łóżko w domu, w którym też pracuję, jest to stół w dużym pokoju, przy którym pracuję.

Kilka osób, wśród swoich skojarzeń wymieniało także miejsca poza budynkiem szkoły, do których udają się wraz ze swoimi uczniami podczas wspólnych wyjść, na przykład do kina, teatru czy muzeum oraz podczas wycieczek szkolnych, integracyjnych poza Gdańsk, do lasu, nad jezioro czy w góry.

5. Podsumowanie – mapa „nauczycielskich miejsc znaczących”

Wysłuchawszy poszczególnych narracji, pokusić można się o stworzenie swego rodzaju „mapy” współczesnej szkoły, mapy miejsc znaczących (oczywiście nie ograniczając się tylko i wyłącznie do obszaru budynku w którym jest ulokowana), lecz również mając na uwadze przestrzeń wykraczającą poza szkolne mury, a będącą obszarem, w ramach którego również odbywa się proces dydaktyczno-

-wychowawczy oraz rozwój zawodowy nauczycieli. Niech zakończeniem i podsumowaniem powyższego tekstu stanie się właśnie swego rodzaju mapa miejsc istotnych i znaczących dla nauczycieli (zarówno w obrębie budynku szkoły, jak i poza nią), stanowiących kontekst ich działań zawodowych, będących dla nich punktem odniesienia. Być może okaże się ona pomocna w lepszym zrozumieniu charakteru pracy i specyfiki profesji nauczycielskiej, którą badać należy również właśnie w relacji do tychże miejsc.

Literatura:

- B. Jałowicki, *Człowiek i przestrzeń* [w:] *Socjologia. Problemy podstawowe*, Z. Krawczyk, W. Morawski (red.), Warszawa 1991.
- B. Jałowicki, M.S. Szczepański, *Miasto i przestrzeń w perspektywie socjologicznej*, Warszawa 2002.
- Z. Melosik, T. Szkudlarek, *Kultura, tożsamość i edukacja. Migotanie znaczeń*, Kraków 1998.
- M. Mendel, *Miejsca rodziców w przestrzeni szkoły* [w:] *Pedagogika miejsca*, M. Mendel (red.), Wrocław 2006.
- M. Mendel, *Pedagogika miejsca i animacja na miejsca wrażliwa* [w:] *Pedagogika miejsca*, M. Mendel (red.), Wrocław 2006.
- A. Męczkowska, *Locus educandi. Wokół problematyki miejsca w refleksji pedagogicznej*, [w:] *Pedagogika miejsca*, M. Mendel (red.), Wrocław 2006.
- A. Nalaskowski, *Przestrzenie i miejsca szkoły*, Kraków 2002.
- I. Sagan, *Ludzie i ich miejsca w geografii postmodernistycznej* [w:] *Różnica, tożsamość, edukacja. Szkice z pogranicza*, T. Szkudlarek (red.), Kraków 1995.
- T. Szkudlarek, *Miejsce, przemieszczenie, tożsamość* [w:] *Pamięć, miejsce, obecność. Współczesne refleksje nad kulturą i ich implikacje pedagogiczne*, J.P. Hudzik, J. Mizińska (red.), Lublin 1997.
- T. Szkudlarek, *Parcelacje. Topografie społeczeństwa wiedzy* [w:] *Pedagogika miejsca*, M. Mendel (red.), Wrocław 2006.
- T. Szkudlarek, *Wiedza i wolność w pedagogice amerykańskiego postmodernizmu*, Kraków 2009.
- Y.-F. Tuan, *Przestrzeń i miejsce*, Warszawa 1987.
- A. Wallis, *Socjologia przestrzeni*, Warszawa 1990.

- J. Wódz, *Zjawisko lokalności jako przedmiot badań socjologicznych* [w:] *Tożsamość kulturowa mieszkańców starych dzielnic miast Górnego Śląska*, W. Świątkiewicz, K. Wódz (red.), Wrocław 1991.
- J. Załęcki, *Przestrzeń społeczna Gdańska w świadomości jego mieszkańców. Studium socjologiczne*, Gdańsk 2003.